

از : دکتر محمد ریاض خان

استاد اردو در دانشگاه تهران

آغاز و ارتقای نهضت قوت اسلامی

میکردند که بعقیده ایشان بکمال اخلاق و انسانیت و فضیلت اوصاف میرسید یا لااقل حامل سخاوت و شجاعت می بود . فتی داد سخاوت میداد تا آنکه خود زیر بار قرض و فقر و تنگدستی میرفت و همینطور در جنگ و حرب و ضرب تا حد امکان شجاعت نشان میداد و برای دیگران جان عزیز را هم فدا میکرد^۲ در میان فتیان شجاع که در دوره

(۱) قرآن مجید : سوره النساء آیه ۲۵
یوسف آیات ۳۰ ، ۳۶ ، ۶۲ . کهف آیات
۱۰ ، ۱۳ ، ۶۳ و انبیاء آیه ۶۰ (۲) کتاب
الفتوة ابن المعمار ص ۱۳۰ - ۱۳۸ . مجله
دانشکده ادبیات تهران شماره ۲ سال چهارم
ص ۷۶ (۳) کتاب الفتوة ابن المعمار ص ۵
لغت نامه دهخدا شماره ۷۹ ص ۵۹ .

«فتوت» لغتی عربی است که معنی جوانی و زمان شباب و حرکات مناسب دوران جوانی دارد و این از «فتی» مشتق شده است که معنی آن جوان و گاهی خدمتکار یا همراه میباشد . این لغت در صورت واحد و تثنیه و جمع هشت بار در قرآن مجید آمده و هر سه معنی مذکور را رسانده است^۱ قبل از نزول قرآن مجید هم کلمه فتی در ادبیات عسرب دیده میشود ولی «فتوت» همانا لغت بعدی است و در قرآن مجید با ادب جاهلیت عرب دیده نمیشود^۲ در زبان فارسی معادل فتی و فتوت به ترتیب جوانمرد و جوانمردی است . کلمه فتی بطور یک اصطلاح مخصوص در دوره قبل از اسلام هم در میان عربها بکار رفته است و شخصی را باین لقب خطاب

اسلامی رواج داشته است؛^۱ این مسلک جنبه اخلاق دین مبین اسلام را نمایان تر کرد، تصوف اسلامی را فعال و غنی تر ساخت و جنبه اجتماعی این مسلک مدد و معاون بیچارگان و موجب استیصال جاپران و ستمگران بوده است.

در قرون اولیه فتوت به تصوف خیلی شبیه و نزدیک بود و بجز چند آداب و رسوم

(۱) حاتم بن عبدالله بن سعدالطائنی در کرم و فروسیت (= جوانمردی) و شعر معروف است در حدود سال ۵۷۵ هـ فوت کرده است.

(۲) مثلاً چند واقعه جوانمردی حاتم را شیخ اجل سعدی در «بوستان» به رشته نظم در کشیده است.

(۳) صاحب کتاب الفتوة میفرماید که هرآن کار که ازان دعوی قبول اسلام باطل میگردد، به ارتکاب آن عمل فتوت اسلامی هم باطل میگردد: ص ۱۷۸ و علامه ابن جوزی در تلبیس اهلوس (ص ۴۲۱ چاپ مصر سال ۱۹۲۸ میلادی) قول فتیان را اینطور نقل میفرماید: «الفتی لا یزنی ولا یکذب و بحفظ الحرم ولا بهتک ستر امرأة» و برای جوانمردی در اروپا رجوع شود به Webster's New International Dictionary P. 471 and Encyclopaedia of Religion and Ethics Vol III pp. 565-567

(۴) سرچشمه تصوف در ایران ص ۱۳۴

جاهلی بسیار معروف بودند عتربن شداد و عمروبن عبودود میباشند که هر دو در عهد اولیه اسلام بدست شاه مردان حضرت علی علیه السلام کشته شدند. نمونه دیگری را در عهد جاهلی در شخصیت حاتم طائی^۱ میتوان مشاهده کرد اگرچه شخص وی، دارای جنبه های افسانه ای زیاد گردیده است.

حاتم طائی سخی بود و هم جنگجو و هم مخلص بدیگران و داستانهای شیوای وی و خانواده وی در ادبیات فارسی منعکس گردیده است.^۲

ولی باید متوجه شد که چون محک و معیار اخلاق و آداب دوره جاهلیت در میان عربها به نحو دیگری بود، بنابراین آنچه که «فتیان» آن دور می ورزیدند، بعد از اسلام نمیتوانستند بر آن عمل کنند، مثلاً شرابخواری و اعمال زشت دیگر که بعد از اسلام بد تلقی شد، و ممنوع گردید و این تمیز اخلاق فقط به فتوت دوره قبل از اسلام مربوط نیست بلکه فرق اخلاق اسلامی را با اعمال ادیان دیگر از آن جمله فتوت ملل دیگر مشخص و ممتاز میسازد.^۳

موضوع فتوت اسلامی

فتوت بطور یک اصطلاح دینی و صوفیانه و اجتماعی متضمن معنی مسلکی است و بقول استاد سعید نفیسی «پس از تصوف مسلک و طریقه فتوت بیش از هر طریقه ای در کشورهای

مایل است که مستحقان نیکوکار و یاغیان بدر رفتار هر دو از خوان نعمت‌های او مستفید گردند؛ او از کرم‌گستری خود برای انسانها نمونه‌های جوانمردی را نشان میدهد تا ما هم، طبق تخلقو باخلاق‌الله، از آن نمونه پیروی کرده باشیم*.

همه انبیاء علیهم‌السلام از آدم تا محمد فتی بودند ولی بفحواى آیه مبارکه «تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض»^۶ بعضی از انبیاء در فتی بودن هم از دیگران فاضل‌ترند حضرت ابراهیم خلیل‌الله ابوالفتیان است و حضرت محمد (ص) سیدالفتیان . فتوت و ایثار فوق‌العاده حضرت ابراهیم این بود که در قربانی پسر عزیز خود سعی بلیغ

(۱) فتوت‌نامه سلطانی و ازان مأخذ

منقول در لغت‌نامه دهخدا شماره ۷۹ ص ۶۰ و مجله شرق شماره ۶ سال ۱۳۱۰ ش ص ۳۴۳-۳۴۲ .

(۲) ترجمه از کتاب الفتوة ابن‌العمار ۱۳۹

(۳) رساله فتوتیه سید علی همدانی

(۴) سعدی در بوستان میفرماید : ادیم

زمین سفره‌عام اوست - برین خوان بغما چه دشمن چه دوست .

(۵) استفاد از مجموعه رسائل حکمت

و تصوف و فتوت عکسی بشماره ۱۱۷۱/۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه .

(۶) آیه ۲۵۵ سوره البقره .

مخصوص فرق ظاهری زیاد در میان آنها نبود و بهمین علت صوفیه و عرفاء باین مسلک گرائیده‌اند و همینطور دلسوزان و خدمتگاران اجتماع هم تا حدی باین شیوه شریف‌کشانده شدند . در فتوت نامه‌ها می‌خوانیم :

«موضوع علم فتوت نفس انسان باشد از آن جهت که مباشر و مرتکب افعال جمیله و صفات حمیده‌گردد و تارك و رادع اعمال قبیحه و اخلاق رذیله شود باراده... فتوت را سه مرتبه است اول سخاکه هر چه دارد از هیچکس دریغ ندارد دوم صفاکه سینه را از کبر و کینه پاک و پاکیزه سازد و مرتبه آخر وفاست که با خلق نگهدارد و هم با خدا... علم فتوت علمی شریف است و شعبه‌ایست از علم تصوف و توحید»^۱.

«فتوت خصلتی از خصال دین میباشد»^۲.

«فتوت مقامی است از مقامات سالکان و جزوی

است از فقر و قسمتی است از ولایت»^۳. علم

فتوت انبیاء و صلحا

آغاز فتوت توأم با آغاز انسانیت بلکه از آن هم فراتر است چون خدای تعالی پیش از خلق آدم (ع) و حوا فردوس اعلسی و نعمتهای گوناگون برای اولاد آنان آفریده است و این نمونه نور و کرم فتوت خداوندی است که بدون هیچ پرسش و استحقاق سائلان آن کریم جواد اینگونه وسائل آسایش و عیش را برای همگنان مهیا ساخته است . کرم آن

زندگانی حضرت رسول (ص)

حیات سیدالفتیان حضرت محمد از وقایع فتوت و جوانمردی مملو و مشحون است زیرا تکمیل همه نوع مکارم اخلاق بوسیله او صورت پذیرفته است. در قرآن مجید آمده است: «انک لعلى خلق عظیم»* این پیغمبر اجل و اکرم قبل از بعثت خود هم در گروه فتیان مکه شامل بوده و واقعه حلف الفضولی شهرت زیاد دارد. این عهد و پیمان جوانمردان مکه برای دادرسی مظلومان و بی‌نویان و مقاومت با ستمگران بود حضرت محمد قبل از بعثت خود در این گروه شرکت داشته است. زمانی این گروه دختر سردی بی‌نوا را از دست بازرگان ستمگری نجات داده است.*

(۱) مثلاً بوستان سعدی باب دوم حکایت اول
(۲) رساله الفتوة از شیخ مقداد بن عبدالله السجوری. خطی کتابخانه مجلس تهران شماره

۴۹۷۶

(۳) یوسف آیه ۹۲

(۴) فرهنگ ایران زمین شماره ۱۰ سال ۱۳۴۱ ش. فتوت نامه منظوم ناصری ص ۲۴۰ - ۲۴۳ و حیات القلوب از علامه مجلسی ج ۱ صفحات ۲۹۹ - ۳۰۴

(۵) سوره القلم آیه ۴

(۶) محمد (ص) پیغمبری که از نو باید شناخت تألیف لک و گیورگیو. ترجمه ذبیح الله منصورى. طبع تهران ص ۳۵ - ۳۶

بخرج داد. در ضمن مقاومت با جباران و کسر اصنام آنان، در آتش سوزان انداخته شد و در آن حال هم از حضرت جبریل (ع) کمک نخواست. مهمان‌نوازی ابراهیم هم شهرت جهانی دارد و داستانی که در باره بی‌حرمتی مهمان‌کافر به او نسبت داده‌اند جنبه افسانه‌ای دارد!

حضرت ابراهیم حنیف در توحید و ایثار و ثبات بر بلاها ممتاز است و «ابوالفتیان»^۲ حضرت یوسف صدیق در بالای معصیت شدید که زن عزیز مصر و زنان دیگر بر سرش آورده بودند معصوم و ثابت قدم ماند و زندانخانه را بر عصیان و گناه ترجیح داد. برادران او در هلاک و نابودی و بدنامی او کوشیدند ولی آن صدیق بر همه‌گونه جفاکاری‌های آنان اعلام عفو و «لا تثریب علیکم الیوم»^۳ فرمود و میان انبیای جوانمرد ذکر می‌گردد. خلاصه توبه و انابت حضرت آدم، صبر و استقامت نهائی حضرت نوح در مقابل معاندان و مخالفان، با وجود مقام نبوت و پادشاهی زره‌سازی حضرت داود و زنبیل بافی حضرت سلیمان، کمک و همکاری با حضرت موسی و حضرت هارون و دلیری و جوانمردی حضرت یوشع بن‌نون، ایفای عهد که حضرت موسی نسبت به خدمت حضرت شعیب بعمل آورده، و همینطور احوال بعضی از انبیاء دیگر، که جزو اسثله فتوت ایشان قرار می‌گیرد.*

او مثل اسدالله الغالب و حیدر و کرار و غیره بسیار معروف . حضرت علی در ایشار و جود و سخا و پرهیزگاری هم شهرت جهانی دارند و درین ضمن واقعات زیاد باو منسوب است که محققاً بپایه ثبوت میرسد . چون آن بزرگ سر سلسله فتوت است ما چند واقعه مربوط به جوانمردی او را، برعایت اجمال در ذیل نقل میکنیم :

۱- حضرت علی چندین بار جان خود را برای حفظ و صیانت شخص پاک حضرت رسول علیه الصلوات بخطر انداخت و شب هجرت رسول از مکه به مدینه در عین خطر تهاجم کفار بر بستر رسول خوابیده بود تا ایشان بوقوع پیوستن هجرت حضرت رسول را نفهمند .

ب - وقتی در ماه رمضان سائلسی در خدمت حضرت رسول بعنوان مهمانی آمد و پیغمبر برای پذیرائی این سائل و کمک به او چیزی در دست نداشت فرمود : هر که این شخص را مهمان کند خداوند او را جنت عطا میکند . حضرت علی این شخص را مهمان کردند در آن حال که ایشان و بتول فاطمه برای

اهالی مکه تا چندین سال هرگونه ایذاء را برای آن حضرت روا داشته بودند تا آن موقع که نوبت برای هجرت به یثرب (مدینه) رسید ولی در موقع فتح مکه این پیغمبر عظیم (ص) آن آیات قرآن مجید را تلاوت میفرمود که درباره حضرت یوسف صدیق آمده است و اعلام فرمود که : و انی اقول کما قال یوسف اخی- 'لا تثریب علیکم الیوم' .

در میان صلحای فتوت بعد از انبیاء که ذکر آنان در قرآن مجید هم آمده است اصحاب کهف میباشند^۱ این گروه مؤمنان مسیحی برای حفظ ایمان خود در غار و گردنسه تاریک کوه پناه برده بودند و در آن حال فوت کردند ولی به پادشاه کافر و مستبد تسلیم نشدند . به قدرت خدای متعال ایشان دوباره زنده شدند و مطالعه زندگانی ایشان از نظر ایثار مسلک فتوت موجب بصیرت می باشد .

حضرت علی بعنوان شعارفتیان

بهترین مثال یک فتی حقیقی و مطلق بعد از انبیاء و به پیروی فتوت حضرت رسول، ذات امیرالمؤمنین حضرت علی است و تمام سلسله فتوت اسلامی باو می پیوندد . و شخص آن رادسرد «منبع عین فتوت و معدن جود و مروت»^۲ و «قطب مدار فتوت»^۳ بود .

شجاعت علی مشهور عموم است و القاب

(۱) سوره یوسف آیه ۹۲

(۲) سوره کهف آیات ۹ تا ۲۲

(۳) رساله فتوتیه از سید علی همدانی

(۴) نفایس الفنون فی عرایس العیون ج ۲

میرفت . در میانه راه دید که پیرمردی یهودی پیش میرود . امیرالمؤمنین از آنجا که فتوت و مروت و حسن اخلاق او بود، محافظت ادب پیر کرده، پیش نگذشت و آهسته آهسته در پی او میرفت - چون بمسجد رسول رسید حضرت مصطفی علیه السلام بر کوع رکعت اول خمیده بود . در حال با سر جلیل، جبریل در رسیده دست بر پشت مبارک رسول نهاد تا ساعتی توقف کند که علی مرتضی از ثواب رکعت اول نماز صبح محروم نشود؛^۱ مولانا ضمناً میفرماید که علی با یهود پیر اینقدر احترام گزارده ولی مسلمانان این دوره به احترام پیران مسلمان هم نمی پردازند .

د - حضرت علی در موقع جنگ جمل به عفو کردن دشمنان خود مانند عمرو بن العاص و مروان بن الحکم و غیره و حتی با خوش رفتاری (۱) البقره آیه ۲۰۷ دلایل در باره این آیه احیاء علوم الدین ج ۳ و کشف المحجوب ص ۲۴۰ (۲) الحشر آیه ۹ - امام محمد غزالی در کیمیای سعادت ص ۵۴۹ از لحاظ سیاق این آیه میفرماید که در باره ایثارانصار مدینه میباشد و آیه ۲۰۷ از سوره البقره که در فوق ذکر شد در باره واقعه مزبور ایثار حضرت علی است (۳) الدهر آیه ۸ و ۹ صاحب کتاب الفتوة و دیگران این آیه را مربوط به ایثار علی دانسته اند (۴) مناقب العارفین ج ۱ ص ۱۱۲ - ۱۱۳

افطار روزه، بجز دو قرص نان در منزل چیزی نداشتند و آن مقدار نان بمشکل برای آن مهمان کانی بود . پس وقت افطار بنا بر مصلحت چراغ را خاموش کردند و در تاریکی هر دو دستهای مبارک خود را اینطور سوی طعام میکشیدند که گویا با مهمان خود می خوردند پس طبق ایثار و فتوت خود مهمان را خوراندند و خود در شب بحالت صوم باقی ماندند، باین ایثار فوق العاده علی و فاطمه در قرآن مجید هم اشارتی آمده است . در این مورد مفسرین و صوفیه اختلاف دارند که در کدام یک از سه آیه زیر بواقعه مزبور اشارت گردیده است :

۱- و من الناس من یشری نفسه بثناء مرضات الله...^۱ و یؤثرون علی انفسهم ولو کان بهم خصاصة...^۲ و یطعمون الطعام علی حبه مسکیناً و یتیماً و اسیراً . انما نطعمکم لوجه الله لا نرید منک جزاء ولا شکوراً^۳ .

ج- احمد افلاکی (م ۵۷۶) در مناقب العارفین، در باره حسن اخلاق و فتوت حضرت علی از زبان مولوی واقعه ذیل را نقل کرده است :

حضرت مولوی وقتی جوان نامؤدبی را در جائی بلندتر از پیران نشسته دید، این واقعه حضرت علی را بیان فرموده است : «روزی اسدالله الغالب علی بن ابیطالب کرم الله وجهه به نماز صبح به مسجد رسول

بی مورد نیست اگر بعضی از اشعار شیوای فارسی را که در باره فتوت حضرت علی است در ذیل نقل کرده باشیم :

دبیاچه مروت و سلطان معرفت

لشکرکش فتوت و سردار اتقیا *

مردی چون نبی نداند کس

راه مردی علی شناسد و بس

مظهر این فتوت مشهور

راستی باید از کژیها دور^۶

چون که فرمود آن نبی وهم ولی

در فتوت لافتی الا علی

پس مسلم بر علی باشد سخا

دانکه جنت هست دارالاسخیا^۷

مهر او از آسمان لافتی الا علی

تیغ او از گوهر لاسیف الا ذوالفقار^۸

لافتی الا علی لاسیف الا ذوالفقار

این نفس را از سر صدق و صفا باید زد^۹

هر که را نام جوانمردی سزاست

پیشوای او علی مرتضی است^{۱۰}

1-2 History of the Arabs P. 183

Literary History of the Arabs P. 191.

(۳) کتاب الفتوة ابن المعمار العنبلی

ص ۱۴۲ (۴) مجله وحید شماره ۷ سال ۱۳۴۷

ش ص ۶۱۸ (۵) سعدی (۶) اوحدی سراغهای

(۷) ناصری سیواسی، سرچشمه تصوف در ایران

ص ۲۱۸ (۸) خواجوی کرمانی (۹) شاه

نعمت الله ولی کرمانی (۱۰) واعظ کاشفی :

فتوت نامه سلطانی .

و حسن سلوک که نسبت به قاتل خودش عبدالرحمن بن ملجم نشان داده عالیتز نمونه های جوانمردی را عملاً باقی گذاشته است و از این روست که نویسندگان مسیحی هم در باره این صفات او بی کم و کاست صحبت کرده اند « فلپ هستی » در « تاریخ عرب » خود می نویسد^۱ : « علی در مشورت صائب الرای، فصیح و بلیغ بدوستان و قاپیشه بدشمنان عفو شعار و نمونه بی نظیر شرافت و جوانمردی بود » پرفسور نکلسون^۲ هم در کتاب خود همینطور اظهار عقیده کرده است .

میگویند در جنگ احد زمانی که حضرت

علی داد شجاعت و جهاد فی سبیل الله میداد،

هاتف غیبی آواز داد که « لافتی الا علی لاسیف

الا ذوالفقار » و حضرت رسول چندین بار این

مطلب را برای حضرت علی بیان فرمود و

سپس این قول شعار قتیان گردیده است^۳ و این

قول الان هم زبان زد عموم است .

علی مرجع و مال سلسله های تصوف است

و فتوت هم، بحضرت علی میرسد.... ولی از

احترام مخصوص حضرت علی گمان نرود که

فتوت یا تصوف مخصوص اهل تشیع بوده است.

پرفسور فقید فرانتز تیشتر آلمانی میفرماید :

« این احترام مستلزم آن نبوده است که قتیان

مذهب تشیع ورزند چه بزرگداشت حضرت

علی (ع)^۴ در میان اهل سنت امری متعارف

بوده است »

آنکه چوگان سروت در کف احسان اوست
 لاجرم کوی فتوت در خم چوگان اوست
 بر زبان روح گفت با محمد آشکار
 ملافتی الاعلی لاسیف الا ذوالفقار
 آفتاب کبریا دریای در لافتی
 فخر آل مصطفی مخصوص نص هل اتی^۱
 شاه جوان مردان علی هم در خمی هم در جلی
 آن کز جمال منجلی خورشید تابان پرورد^۲
 تاریخ اسلام از واقعات و امثله فتوت
 بر است در این مورد علویان در صف اول قرار
 دارند: حضرت امام حسین بن علی علیه السلام^۳
 و رفقای بزرگ او در خلافت استبداد بزید
 جان بجان آفرین سپردند و تاریخ فتوت و ایثار
 نفس را بخون خود رنگین و محتشم ساختند
 و همینطور سایر ائمه کرام و بزرگان دین و
 مجاهدین فی سبیل الله روش فتوت را دنبال
 کردند بعضی از علمای دین که خلاف
 «فتوت» چیزی نوشته اند، تشکیلات ظاهر
 فتوت را بدعت میدانسته و آنها را نکوهیده اند^۴
 نه اصل این مسلک را.

فتوت و تصوف

بعضی از صوفیه مسلک فتوت را آب
 و تاب تازه‌ای داده و آداب و رسوم این روش
 را اختیار نموده‌اند بعضی ازفتیان هم بمسلک
 عرفان گرایشیدند و این عمل باعث نزدیکی
 ارتباط بیشتری در میان فتوت و تصوف شده
 و روش تربیتی و اخلاقی تصوف را، طریق

فتوت رونق بسیار بخشیده است و این مطلب
 را در کتب متعدد عربی و فارسی میتوان دید
 مثلا در قوت القلوب شیخ ابوطالب مکی
 (م ۳۸۶ یا ۳۹۰ هـ) و کتاب الفتوة -
 ابو عبدالرحمن السلمی (م ۴۱۲ هـ که قدیم
 ترین نویسنده خاص است در باره فتوت) و
 « الرسالة » تألیف القشیری م ۴۶۵ هـ و
 تذکرة الاولیاء شیخ عطار و کتاب الفتوة
 شهاب الدین سهروردی و الفتوحات المکیه از
 محی الدین ابن عربی و جوامع الحکایات و
 لوامع الروایات از محمد عوفی (م . ۶۳۵ هـ)^{*}

(۱) اشاره به آیات سوره الدهر (۲) فروغی
 بسطامی (۳) اوحدی مراغه‌ای در منقبت امام
 حسین میفرماید: کار فتوت از دل و دست
 تو راست شده اندر جهان بگویی که این منزلت
 کراست؟ (۴) مخالفان فتوت عبارتند از علامه
 ابن جوزی (م ۵۹۷ هـ) صاحب تلبیس
 ابلیس با نقد العلم والعلماء و امام ابن تیمیه
 حنبلی (م ۷۲۸ هـ) - کتاب الفتوة ابن-
 المعمار ص ۱۰۶ - ۱۰۷ و مجله شرق مذکور
 ص ۳۴۶ (۵) سدیدالدین یا نورالدین محمد بن
 محمد عوفی بخاری (از اولاد صحابی رسول
 عبدالرحمن بن عوف) . این کتاب در صدهاب
 و چهار قسمت است و هر قسمت دارای ۲۵
 باب است . قسمتی از این کتاب را مرحوم
 ملک الشعراء بهار و آقای دکتر محمد معین
 و آقای محمد رضانی جداگانه بچاپ
 رسانده‌اند .

و کتاب الفتوة ابن المعمار الحنبلی و فتوت نامه منظوم ناصری و رساله فتوتیه سید علی همدانی و فتوت نامه سلطانی و کتاب جسدی « الصلوة بین التشیع و التصوف » (المجلد الثانی) سایر تذکرة های صوفیه .

خلاصه بزرگان صوفیه و عرفای اسلامی بعلت شباهت زیادی بین اصول اساسی فتوت و طرز فکر خودشان ، این مسلک را به تصوف و عرفان ارتباط خاصی داده و هم عده زیاد آنها عملاً باین روش گرائیدند و این مسلک را پذیرفته اند مثلاً « سه تن از بزرگان شایخ ایران ابوحامد احمد بن خضرویه بلخی در گذشته در ۲۴ هـ و ابو حفص عمر بن سلمه حداد نیشابوری در گذشته در ۲۶۴ یا ۲۶۵ هـ یا ۲۶۷ هـ و ابوالحسن علی بن احمد بن سهل صوفی پوشنگی در گذشته در ۳۸۴ هـ نخست از سران جوانمردان و فتیان بوده اند » درین گروه ، ابوحامد احمد بظاهر قدیمترین شخصیت غیر ملامتی است که در خراسان بمسلک فتوت گرائیده است . در دوره های بعدی چندین صوفی باین مسلک علاقه داشته و وارد گروه فتیان شده اند مثلاً شیخ نجم الدین کبری و شیخ نجم الدین زرکوب و شیخ علاء الدوله سمنانی و امیر سید علی همدانی و غیره .

اهل ملامت و فتوت

شیخ محی الدین ابن عربی معتقد است که صوفیه ملامتیه اولین بار به مسلک فتوت

گرویده اند : « ان الفتیان تلامذة الملامتیه »^۱ بعضی از نویسندگان در حمایت یا خلاف این امر صحبتی کرده اند . صوفیه ملامتیه که در نیشابور ظهور کردند طبق « ولایخافون لومة لائم »^۲ در ایثار و ملامت و بذل و مخالفت نفس از دیگران جلوتر و بالاتر میباشند السلمی میفرماید : یکی از این طایفه را پرسیدند : شایسته نام جوانمرد کیست ؟ گفت کسی است که اعتذار آدم ، صلاح نوح ، وفای ابراهیم ، صدق اسماعیل ، اخلاص موسی صبر ایوب ، گریه داود علیهم السلام ، سخای محمد صلی الله علیه و سلم رأفت ابوبکر ، حمیت عمر ، حیای عثمان ، و علم علی رضی الله عنهم همه را یکجا دارد و با چنین مقامی نفس خویش را نکوهش کند و آنچه را دارد چیزی نشمارد و گاهی در دلش خطور نکند که او هم چیزی هست و نپندارد که حال پسندیده ای دارد . در جمیع احوال عیبهای نفس و نقصان کردارهای خویش و فضل برادران را بر خویش روشن بنگرد.... و یکی از ملامتیان بنام علی بن ابی بکر اهوازی گفت : اصل جوانمردی آنست که بر خود

۱ (سرچشمه تصوف در ایران ص ۱۳۲)

۲ (الصلوة بین التصوف و التشیع . ص

۲۱۸) (۳) سوره مائده آیه ۵۴ که شعار

فتیان است ، و ملامتیه نیز از آن استشهاد

میکنند .

یک فضیلت هم نبینی ^۱

در مورد رابطه اهل ملامت و اهل فتوت حکایت حمدون قصار نیشابوری (م ۲۷۱ هـ) و نوح عیار بسیار جالب است و حمدون قصار میفرماید: « روزی اندرجویبار حیره نیشابور میرفتم نوح نام عیاری بودفتوت معروف و جمله عیاران نیشابور در فرمانوی بودندی ویرا اندر راه بدیدم .گفتم یا نوح جوانمردی چه چیز است ؟ گفت : جوانمردی من خواهی یا ازان تو ؟گفتم هر دو یگویی . گفت : جوانمردی من آنست که این قبا بیرون کنم و مرقعه بپوشم و معاملات را برزم تا صوفی شوم و از شرم خلق اندران جامه از معصیت بپرهیزم و جوانمردی تو آنک مرقعه بیرون کنی تا تو بخلق و خلق بتو فتنه نگردند . پس جوانمردی من حفظ شریعت بود بر اظهار و ازان تو حفظ حقیقت بر اسرار و این اصل قوی است ^۲

دیگران علناً انجام میدادند . السلمی ه ۴ اصل و آداب ملامتیه را در رساله خود بیان کرده که قسمت مهم آنها خلاف روش جوانمردان میباشد البته بعضی امور مشترک است مثلا ادای حقوق دیگران بدون چشمداشت پاداش ، حلم در حالت دفاع دیگران ، عیب پوشاندن دیگران و دشمنی با هوای نفس و غیره . اما فتیان اتهام نفوس خود و ذکر چهارگانه (لسانی و قلبی و سری و روحی) تعلیم سری و حرکات ملامت آمیز و نکرانی از قبول شدن دعا های خوب و این نوع اعمال دیگر ملامتی هارا اساس و لازم قرار نداده اند ^۳

باین شواهد آنچه که دکتر ابوالعلاء عقیقی مصری نوشته ، یعنی « آثار باطنی و ظاهری فتوت درین طائفه بیش از هر فرقه دیگر صوفیه تجلی کرده است » * نمیتوان

۱ (ملامتیان و صوفیان و جوانمردان

ص ۲۱ ، ۲۴ ، ۷۳

۲ (کشف المحجوب ص ۲۲۸

۳ (ملامتیان و صوفیان و جوانمردان ...

ص ۲۳ (۴) درباره ی ملامتیه مطالب

زیاد در روضات الجنات و جنات الجنان ج ۱

هم آمده است ر - لک ص ۲۱۱ - ۲۲۳ ، ۲۱۵

و ۴۲۹ - ۴۳۰ مؤلف در احوال ملامتیه چند

حکایت جالب هم آورده است . (ه) نفائس

الفتون .. ج ۲ ص ۱۱۲ ، ۱۱۴

ملامتیه صورت زهد مفرط و عملی را

نشان میدادند و بقول پرفسور هارتن فتیان

اینقدر حد افراطی را نپیموده اند . میفرماید:

« اصحاب فتوت تقوی و شرف را با هم جمع

کردند در حالی که اهل ملامت دنیا را

آشکار تحقیر مینمایند و سرزنش نفس را برای

رسیدن خویشتن بکمال روحی و اخلاقی

وسيله ضروری شناسند ^۳ اعمال و افعال و

فعالیت های گوناگون فتیان چیزی سری نبوده

بلکه اینگونه افعال را برای تشویق و ترغیب

که در احوال و آثار ملامتی‌ها مذکور افتاد، صرفاً مربوط به مسلک و تشکیلات جوانمردی نمیباشد. باین همه چنانکه از اقوال زیر پیداست، ملامت و فتوت و تصوف ارتباط زیاد داشته است.

- ۱ - بقول شیخ حسن بصری، خدای تعالی درین آیه کریمه همه اوصاف فتیان را جمع کرده است که: «ان الله یأمر بالعدل والاحسان و ایتاء ذی القربی و ینهی عن الفحشاء والمنکر و البغی یعظکم لعلکم تذكرون ..»^۱
- ۲ - این حدیث رسول را بروایت امام جعفر صادق بیان کرده اند که: لفتیان امی عشر علامات - صدق الحدیث و الوفاء بالعهد و اداء الامانة و ترک الکذب و الرحمة للیتیم و اعطاء السائل و بذل النائل و اکثار الصنائع قری الضیف و راسهن الحیا»^۲
- ۳ - «فتی آنست که او را در دنیا و آخرت هیچکس خصم نباشد»^۳ (قول حضرت علی)

- ۱ (ایضاً (۲) سرچشمه تصوف در ایران ص ۱۳۲
- ۳ (قرآن مجید النمل آیه ۹۰ (۴)
- کتاب الفتوة ابن المعمار ص ۱۱ ، ۱۳۳
- (۵) ایضا و نیز طبقات الصوفیه السلمی ص ۷۹ (۶) فتوت نامه سلطانی . در رساله القشیریه ص ۱۰۳ این قول به شیخ ابوبکر وراق منسوب است .

صرفاً قبول داشت بلکه قول پرفسور هارتن که نقل گردید درین ضمن صواب تر بنظر می‌رسد و نظرات صاحب نقایس الفنون فی عرائس العیون هم این مطلب را تأیید میکند .

رابطه فتوت، تصوف و ملامت

در باره رابطه تصوف و فتوت محمدآملی از علمای قرن هشتم، میفرماید: «تا فتوت به نهایت نرسد هدایت ولایت حاصل نشود... فتوت جزوی است از تصوف... جوانمرد پیوسته شادمان و خوشدل باشد و مشفق و ناصح خلق خدا در مصالح دین و دنیا و بمهمات دینی و دنیوی ایشان بی تکلف قیام نماید. و چنانکه خود بکسب کمالات مشغول باشد، تعامت رفقا و اصحاب را بر آن دارد و ایشان را در آن مدد و معاون باشد»^۱ و این رابطه نسوعی عمومیت داشته است « زیرا بزرگان متصوفه ایران همواره تصوف را برای خواص و جوانمردی را برای عوام میدانسته اند و هر دو را باهم ترویج میکرده اند»^۲ ولی نباید این رابطه را منحصر به فرقه ملامتیه بدانیم نکته ای دیگر اینست که صوفیه و ملامتی‌های بزرگ وقتی که از جوانمردان ذکر میکنند، مراد ایشان بیشتر از ملامتی‌های جوانمرد میباشد، بعنوان صفت و موصوف و این مطلب از آثار ملامتی‌ها پیدا است. بنا بر این ذکر فتوت و جوانمردی

- « اصل فتوت وفا و صدق و امن و سخا »
 « و تواضع و نصیحت و هدایت و توبه »
 « است »^۱
- ۵ - « فتوت آنست که تودر پنهانی »
 « کاری نکنی که اگر آشکار گردد »
 « منفعل گردی »^۱
- ۶ - « بزرگترین خصال فتوت آنست »
 « که خود را بر دیگران هیچ امتیاز »
 « و فضیلت ندهی »^۲
- ۷ - « فتوت آنست که اگر عطا یابیم »
 « ایثار کنیم و اگر نیابیم شکر کنیم »^۳
- ۸ - « ليس الفتوة بالفسق والفجور »
 « ولكنها طعام مصنوع و نائل سبذول »
 « و بشر مقبول و عفاف معروف و اذى »
 « مكفوف »^۲
- ۹ - فتوت وفاست بی خلاف و مدح بی
 جود و بخشایش بی سؤال (قول معروف
 کرخی)^۳
- ۱۰ - فتوت آنست که از خود بینی بر حذر
 باشی و آنچه کرده باشی آن را با خود نسبت
 ندهی که من کرده ام (قول جنید بغدادی
 بروایت ابو حفص حداد رحمهم الله)^۴
- ۱۱ - فتوت حقیر داشتن نفس است و
 بزرگ داشتن حرمت مسلمانان*^۵
- ۱۲ - جوانمردی آنست که بار خود
 بر خلق نهدی و آنچه داری بذل کنی (قول
 جنید بغدادی)^۶
- ۱۳ - ليست الفتوة باكل الحرام و
- ارتكاب الاثام بل الفتوة عبادة الرحمن و
 مخالفة الشيطان والعمل بالقرآن » (قول
 فضیل بن عیاض)^۷
- ۱۴ - جوانمردی دریایی است بسه
 چشمه : یکی سخاوت دوم شفقت سوم بی-
 نیازی از خلق و نیازمندی بحق (قول حضرت
 شیخ ابوالحسن خرقانی)^۸
- ۱۶ - الفتوة على ثلاثة اقسام : اولها
 محافظة امر الله والثاني مراقبة سنة رسول الله ،
 والثالث صحبة اهل الله ، و حقیقه الفتوة
 ترك ما سوى الله » (قول شیخ نجم الدین
 زرکوب)^۹
- ۱۶ - الفتوة اسقاط الروية و ترك النسبة
 (قول جنید بغدادی)^{۱۰}
- (۱) فتوت نامه سلطانی هر دو قول
 منسوب به امام جعفر صادق (ع) .
 (۲) اقول امام جعفر صادق (ع) كتاب الفتوة ابن-
 المعمار ص ۱۱۱ و نیز كتاب الفتوة سهروردی
 خطی شماره ۲۱ كتابخانه ادبیات (۳ و ۴)
 ایضاً ابن المعمار ص ۱۰۱ - تذكرة الاولیاء ص ۲۷۹
 ۵ (قول شیخ جعفر خلدی : تذكرة
 الاولیاء ج ۲ ص ۲۳۸ (۶) تذكرة الاولیاء
 ج ۲ ص ۲۷
 ۷ (نفائس الفنون و ... ج ۲ ص ۱۱۱
 سرچشمه تصوف در ایران ص ۱۵۹
 ۸ (تذكرة الاولیاء ج ۲ ص ۲۰۵
 ۹ (روضات الجنان و ... ج ۱ ص ۴۱۹
 ۱۰ (طبقات الصوفیه السلی ص ۱۱۸

ملاطیها در اخلاص عمل و کتمان اعمال خوب مبالغه زیاد نشان داده‌اند و پنهانی عیاران و شطاران فقط بنا بر احتیاط بود.

۱۷ - الفتوة حسن الخلق و بذل المعروف (قول ابوبکر محمد بن احمد شبهی متوفی در حدود ۳۶ هـ)^۱

فتوت اجتماعی

فتوت اجتماعی عبارتست از کارهای فنیان که برای بهبود و رفاه عامه مردم و کمک و دستگیری مظلومان و بی‌نویان در مقابل ستمکاران و جابران انجام میداده‌اند میگویند اولین گروه فنیان که باین روش بصورت منظم کار میکردند، در کوفه بوجود آمد و آن گروه خلاف مظالم و ستم‌کاریهای حجاج بن یوسف ثقفی اجتماع کرده بود و سپس این روش جوانمردانه مورد تقلید و تتبع دیگران قرار گرفت بعضی‌ها این نوع جوانمردی اجتماعی را در عربهای دوره جاهلی و تشکیلات آنان تلاش میکنند ولی اصل این است این روش جوانمردانه اگر چه کم و بیش در هر دوره وجود داشته اما در نتیجه امتزاج تمدن‌های ممالک غیر عرب و مخصوصاً ایران در تشکیل این نوع فتوت سهمی بسزا داشته است. در دوره اسلامی این نوع فنیان «عیاران»^۲ و «شطاران»^۳ نامیده میشدند ایشان در کارهای اجتماعی شرکت می‌جستند و به بهبود و رفاه عامه مردم می‌پرداختند و اعمال خوب را بسرعت و تا حدی پنهانی انجام میدادند ولی آنطور که متذکر شدیم، این پنهانی‌کاریهای رفاهی آنان مثل کارهای گروه «سلامتی» نبود زیرا

۱ - طبقات الصوفیه السلی صفحه ۶۰ هـ و نیز طبقات الصوفیه خواجه عبدالله هروی انصاری ص ۱۹۱
 ۲ «عرب اشخاص کاری و جلد و هوشیار را که از طبقه عوام‌الناس و مردم خامل‌الذکر بوده‌اند و در کار هنگامه‌ها و شوخاها خودنمایی کرده با در حروب جلدی و فراست بخرج داده‌اند عیسار می‌نامیده است» (حاشیه مرحوم بهاربر «تاریخ سیستان ص ۱۶۱») ... «عیاران مردمی جنگجو و شجاع و جوانمرد و دارای صفات عالی مردانگی و ضعیف‌نوازی بودند و در غالب شهرهای سیستان و خراسان از ایشان یافتن میشد و گاه ممکن بود عدد آنان در بعضی از شهرها بچند هزار تن برسد و در هر شهر رئیسی داشته» (تاریخ ادبیات در ایران ج ۱ چاپ اول دکتر صفا ص ۳۲ - ۳۳)
 ۳ (شطاری نوعی از فتوت و عیاری است و این اصطلاح بنا بر سرعت کار ایشان استعمال می‌شده است. یعنی ایشان در کارهای رفاهی و ضعیف‌نوازی بی‌باکی و سرعت کاری فوق‌العاده‌ای را نشان می‌داده‌اند. شطاران بعدی ورزشکار بودند و برای تمرین تنفس و قوای بدن بتند دویدن و زحمت جسمانی علاقه داشتند کارهای شطاران و عیاران در کتب متعدد اینطور ذکر گردیده که گویا بجز اساسی و تشکیلات ظاهری، در کارهای اساسی فرقی نداشته‌اند.